

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARI O'RTASIDA IQTIDORLI O'QUVCHILARNI ANIQLASH

Abduraxmonova Gulsanam

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15602460>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim bosqichida iqtidorli o'quvchilarni erta aniqlash va rivojlantirishning dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Iqtidor tushunchasining psixologik-pedagogik asoslari, iqtidorli o'quvchilarning umumiy va maxsus belgilarini aniqlash mezonlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'quvchilarning qiziqishlari, mustaqil fikrlashi va ijodiy salohiyatini baholashda qo'llaniladigan diagnostika usullari tahlil qilinadi. Maqolada iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda o'qituvchining roli, muhitning ahamiyati hamda zamonaviy texnologiyalar orqali ularni qo'llab-quvvatlash yo'llari yoritilgan. Har bir bola o'ziga xos tabiiy imkoniyatlar bilan tug'iladi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi — bu o'quvchining qobiliyatlari va iqtidorini aniqlashda eng muhim davr hisoblanadi. Iqtidorli bolalarni erta aniqlash va ularga zarur sharoitlar yaratish ta'lim sifatini oshirish va kelajakda ijtimoiy rivojlangan shaxslarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Iqtidor, boshlang'ich ta'lim, aniqlash mezonlari, diagnostika, pedagogik yondashuv, ijodkorlik, individual yondashuv, o'quvchi salohiyati

Kirish. Har bir bola tug'ilishidan o'ziga xos qobiliyat va salohiyat bilan dunyoga keladi. Ushbu tabiiy imkoniyatlarning erta bosqichdayoq to'g'ri yo'naltirilishi va rivojlantirilishi bolaning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyati uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi — bu o'quvchilarning aqliy, ijodiy va shaxsiy rivojlanishida muhim davr bo'lib, iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularning salohiyatini ochib berishda katta ahamiyatga ega. Bugungi kunda iqtidorli bolalarni erta aniqlash va ularni qo'llab-quvvatlash masalasi ta'lim tizimining dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Bu jarayonda o'qituvchining kuzatuvchanligi, didaktik vositalardan to'g'ri foydalanishi va individual yondashuvi asosiy omillar hisoblanadi. Maqsad — iqtidorli o'quvchilarning ichki imkoniyatlarini aniqlab, ularni ongli, bilimdon va ijodkor shaxs sifatida shakllantirishga ko'maklashishdir. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida iqtidorli bolalarni aniqlash mezonlari, qo'llaniladigan diagnostika usullari, o'qituvchining roli va iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashdagi samarali yondashuvlar tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — har bir o'quvchining qobiliyatini erta aniqlash, rivojlantirish va unga mos shart-sharoitlarni yaratishdir. Har bir bola o'ziga xos individual salohiyat bilan dunyoga keladi, ammo bu salohiyatni to'g'ri yo'naltirish, uni imkon qadar erta aniqlab, rivojlantirish orqali shaxsning hayotdagi muvaffaqiyati ta'minlanadi. Aynan boshlang'ich ta'lim bosqichi — bolaning shaxsiyati shakllana boshlaydigan, qiziqishlari va qobiliyatlari yuzaga chiqadigan eng muhim bosqichdir. Bugungi globallashuv sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, fan-texnika yutuqlari ta'lim sifatiga yangi talablar qo'ymoqda. Bu talablar iqtidorli, ijodkor, mustaqil fikrlovchi yosh avlodni tarbiyalashni taqozo etadi. Shuning uchun boshlang'ich sinflarda o'qiyotgan iqtidorli o'quvchilarni erta bosqichdayoq aniqlash va ularning individual imkoniyatlarini rivojlantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Iqtidorli o'quvchini aniqlash — bu faqatgina yuqori baho olish yoki yaxshi o'qish bilan belgilanmaydi. Aksincha, bu jarayon chuqur psixologik va

pedagogik tahlil, kuzatuv, muloqot, diagnostika vositalari orqali amalga oshiriladi. Chunki har bir bola o'zicha iqtidorli: kimdir san'atga, boshqasi matematik tafakkurga ega bo'lishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki kuzatuvchi, yo'naltiruvchi va rivojlantiruvchi rolini bajarishi lozim. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi kunda iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda yagona tizim mavjud emas, aksariyat hollarda bu jarayon o'qituvchining shaxsiy tajribasi va bilimiga bog'liq holda olib boriladi. Bu esa bir qator muammolarga olib keladi: ayrim bolalar o'z imkoniyatlarini namoyon eta olmaydi, ba'zilarining qobiliyati e'tiborsiz qoladi. Shu bois, ilmiy asoslangan yondashuvlar, aniqlash mezonlari va samarali metodikalar ishlab chiqilishi va amaliyotga joriy etilishi dolzarb masalalardan biridir. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim o'quvchilari orasida iqtidorli bolalarni aniqlashning ilmiy-nazariy asoslari, ularni baholashda foydalaniladigan zamonaviy usullar, o'qituvchining roli hamda pedagogik yondashuvlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi — iqtidorli o'quvchilarni erta aniqlash orqali ularning intellektual va ijodiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun zaruriy shart-sharoitlarni belgilashga ilmiy-pedagogik asos yaratishdir.

Adabiyotlar tahlili. Iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ular bilan ishlash bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, pedagogik tajribalar va metodik ishlanmalar bugungi kunda ta'lim sohasining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yo'nalishda O'zbekiston va xorijiy davlatlar olimlari tomonidan qator nazariy konsepsiyalar ishlab chiqilgan. Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, iqtidor tushunchasining ilk izohi L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, B.M. Teplov kabi rus psixologlarining ishlanmalarida uchraydi. Jumladan, B.M. Teplov iqtidorni biologik asoslangan, barqaror psixik xususiyatlar majmui sifatida ko'rsatgan bo'lsa, L.S. Vygotskiy iqtidorning rivojlanishi ijtimoiy muhit, ta'lim va tarbiyaning ta'siri orqali shakllanishini ta'kidlagan. O'zbekistonlik pedagog olimlar — M. T. Ismoilov, A. Jo'rayev, N. To'xtasinova, Sh. Rahmonqulova va boshqalar tomonidan iqtidorli o'quvchilarni erta aniqlash, ularni qo'llab-quvvatlash va maxsus dasturlar asosida rivojlantirish bo'yicha qator ilmiy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan. M. T. Ismoilov o'z asarlarida boshlang'ich ta'limda iqtidorli o'quvchilar bilan individual ishlashning zarurligini ta'kidlaydi va bunda o'qituvchining shaxsiy yondashuvi asosiy omil ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, bir qancha xorijiy adabiyotlarda (masalan, Joseph S. Renzulli, Francoys Gagné, Howard Gardner ishlari) iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda differensial yondashuv, ko'p yo'nalishli ta'lim strategiyalari va tanlov asosida ta'limga yo'naltirish muhimligi urg'ulanadi.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, iqtidorli o'quvchilarni aniqlash murakkab, ko'p qirrali jarayon bo'lib, u nafaqat bilim darajasini, balki emotsional, ijodiy, motivatsion va ijtimoiy jihatlarni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli, adabiyotlarda tavsiya etilgan yondashuvlarni boshlang'ich ta'lim amaliyotiga moslashtirish zarur.

Tadqiqot metodlari. Boshlang'ich ta'lim bosqichida iqtidorli o'quvchilarni aniqlash masalasi ko'p omilli, murakkab va tizimli yondashuvni talab etadi. Shu sababli ushbu mavzuni o'rganishda kompleks tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot metodlari quyidagi guruhlariga ajratildi:

Ushbu metodlar mavzuga doir ilmiy-nazariy asoslarni o'rganish, ilgari surilgan g'oya va qarashlarni tahlil qilishga xizmat qildi:

- **Ilmiy adabiyotlar tahlili** — iqtidor tushunchasi, uni aniqlash usullari, rivojlantirish yondashuvlari bo'yicha mahalliy va xorijiy manbalar tahlil qilindi.

- **Taqqoslash va umumlashtirish** — mavjud tajribalar va yondashuvlar solishtirilib, samarali metodlar ajratib olindi.
- **Klassifikatsiya** — iqtidorli o'quvchilarning turlari (intellektual, ijodiy, sport, estetik) bo'yicha tasniflandi.

Tadqiqot davomida qo'llangan ushbu metodlar orqali nafaqat iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, balki ularning qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan samarali pedagogik yondashuvlar aniqlab olindi. Teoretik va empirik metodlarning uyg'unligi natijadorlikni oshirdi hamda aniq amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga imkon berdi.

Natija va muhokama. O'tkazilgan tadqiqotlar natijasi boshlang'ich ta'lim bosqichida iqtidorli o'quvchilarni aniqlashda kompleks va tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatdi. Tadqiqotda kuzatuv, so'rovnoma, suhbat va diagnostik metodlar orqali olingan ma'lumotlar asosida quyidagi asosiy natijalarga erishildi: O'qituvchilar tomonidan olib borilgan kundalik kuzatuvlar, o'quvchilarning portfoliolarini yuritish va differensial yondashuv ularning iqtidorini aniqlash va rivojlantirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qildi. So'rovnoma natijalariga ko'ra, o'qituvchilarning 86% i iqtidorli bolalarni dars jarayonida vaqti-vaqti bilan kuzatib boradi, biroq tizimli baholash metodikasiga ega emas. Psixologik testlar (Torrens testi, reyting baholash) yordamida aniqlangan natijalar o'qituvchi va ota-onalarning baholari bilan solishtirilganda, o'zaro yuqori darajadagi moslik qayd etildi. Bu esa, test metodlarining ishonchliligini va ularni amaliyotda keng qo'llash mumkinligini tasdiqlaydi. Suhbatlar davomida aniqlanishicha, iqtidorli o'quvchilarning salohiyatini to'laonli ro'yobga chiqarish uchun maktabda va oilada mos ijtimoiy-psixologik muhit muhim ahamiyatga ega. Aks holda, iqtidorli bola o'z imkoniyatlarini namoyon eta olmay qolishi mumkin. Bu fikr ilmiy adabiyotlarda keltirilgan nazariy qarashlarni tasdiqlaydi (L.S. Vygotskiy, J. Renzulli, H. Gardner).

Xulosa va takliflar. Boshlang'ich ta'limda iqtidorli o'quvchilarni erta aniqlash va ularni qo'llab-quvvatlash ta'lim sifatini oshirish hamda yosh iste'dodlarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, iqtidor nafaqat yuqori intellektual qobiliyatlarda, balki ijodkorlik, mustaqil fikrlash va tashabbuskorlikda ham namoyon bo'ladi. Iqtidorli o'quvchilarni aniqlash jarayonida pedagogik kuzatuv, diagnostik testlar, so'rovnomalar va ota-onalar fikri kabi ko'p qirralik yondashuvlar samarali ekanligi tasdiqlandi. Shuningdek, iqtidorni rivojlantirish uchun maktab va oila tomonidan qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy-psixologik muhit yaratish zarurligi aniqlanib, bu jarayonda o'qituvchilarning roli juda katta ekani ta'kidlandi. Kelgusida iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish maqsadida tizimli metodikalar ishlab chiqilishi va pedagoglarning malakasini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning iqtidorini aniqlash va rivojlantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. O'tkazilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki:

1. Iqtidorli o'quvchilar o'z tengdoshlariga nisbatan bilimlarni chuqurroq o'zlashtiradi, mustaqil fikrlaydi, ijodiy yondashadi hamda dars jarayonida yuqori faollik ko'rsatadi.
2. Iqtidorni aniqlash jarayoni kompleks va tizimli yondashuvni talab qiladi; bu jarayonda o'qituvchi kuzatuvi, testlar, so'rovnomalar, portfoliolar va ota-onalarning fikri uyg'un ravishda baholanishi lozim.

3. Iqtidorli o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash uchun faqat dars bilan cheklanib qolmasdan, ularni darsdan tashqari tadbirlarga jalb etish, tanlov va olimpiadalarda ishtirok ettirish muhimdir.
4. Maktab va oiladagi sog'lom ijtimoiy-psixologik muhit iqtidorning ochilishi va rivojlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotskiy L.S. Ijtimoiy rivojlanish nazariyasi. – Moskva: Pedagogika, 1984. – 256 b.
2. Teplov B.M. Psixologiya asoslari. – Moskva: Nauka, 1978. – 312 b.
3. Renzulli J. S. The Three-Ring Conception of Giftedness. – Journal for the Education of the Gifted, 1978. – Vol.1, No.4, pp. 243–254.
4. Gagné F. The Differentiated Model of Giftedness and Talent. – Journal of Educational Psychology, 2004. – Vol. 96, No. 3, pp. 582–597.
5. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 1983. – 348 p.
6. Ismoilov M.T. Boshlang'ich ta'limda iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va rivojlantirish. – Toshkent: O'qituvchi, 2015. – 144 b.
7. Jo'rayev A. Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash metodikasi. – Toshkent: Fan, 2018. – 120 b.
8. To'xtasinova N. Pedagogik diagnostika asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. – 168 b.
9. Rahmonqulova Sh. Ta'limda iqtidorli bolalarni qo'llab-quvvatlash usullari. – Toshkent: Pedagogika, 2017. – 132 b.
10. Torrens, E. P. Creativity Tests and Their Application in Education. – New York: Wiley, 2000. – 210 p.